

őre. A kaotikussá és ezért félelmetessé züllött világban azonban valamiféle rejtélyes erő révén ezek a személyek találkoznak, sorsuk végérvényesen összeforr, mint ahogy az egymástól többezer kilométerre élő és szenvedő Jan Roman és Innokentij Harlamov élete is keresztezi egymást a megfoghatatlanban. Valójában erre a ma már kissé elkoptatott metaforára (az emberi szabadságvágy megzabolázhatatlan, akár a tenger, a föld alatt is tovább szunnyad, és végül felszínre tör) épül a történet epilógusa, a mű megoldása. A város betemetett folyója utat tör magának a felszínre, lemossa a várost és (áttételesen) az emberek lelkét is belepő szemetet. A tiszta, a szép és az eszményi érték megjelenésével és térhódításával a világ is megváltozik. Az allegorikusra formált befejezést Krstić az ironia eszközével menti meg a közhelyszerűségtől. Az igazságért és a tiszta eszmékért áldozatot tevő Jan Romanoknak ugyanis ebben az új világban sincs helyük. A történet végén a koldussá lett Jan Roman mint bohóckabátot kapja vissza és veszi magára egykor könnyelműen elajándékozott szmokingját. Így bukdácsol ki lassan a történetből, a folyómeder mentén, ahol pedig képzelt szerelmével, Magdalénával, hősként szeretett volna vonulni. Csak a halott Andrija galambjai, élükön a vezérgalambbal tekint le rájuk háromezer méter magasból, ahonnan igazán nem tudja felmérni, az alatt levő világban történő változások jök-e vagy rosszak.

Boško Krstić *Vízöntő* című regénye az elmúlt évtized apokaliptikus eseményeit tárja fel az irodalmi parabola-teremtés eszköztárába merítkezve. Hiányregény, amely az emberileg és erkölcsi szempontból is teljes élet legfontosabb motívumának, a tartós értéknek, az örök érvényű igazságnak a nemlétéről szól. Műve nem az első olyan vajdasági regény, amelynek ez a földelnyelte folyóról szóló legenda képezi központi motívumát (pl. Lovas Ildikó: *Meztelenül a történetben*). Talán legszembevetőbb hiányosságai is ebből erednek. Irodalmi sztereotípiákból építkezik, az ismertet dolgozza fel, s csak ritkán szembesíti olvasóját a látás újszerű változataival, mint ahogy a világról való beszédmódnak sem teremt meg egyedi eljárásait.

BENCE Erika

EGY ÖNÉLETRAJZ FEJEZETEI

Bodor Ádám: *A börtön szaga. Válaszok Balla Zsófia kérdéseire*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2001

Közeleg a karácsony, a szilveszter, a síszezon, s egy ifjú munkanélkülinek pénzre van szüksége. Az illető jobb híján festeni kezd: néhány nap megfeszített munkával legyárt pár tucat képet (egy vándorfestő megszokott repertoárját), melyeket aztán elad egy falusi piacon. Tíz évvel később az illető ismét arra a vidékre vetődik, és autóstopra várakozva az egyik ház tornácán megpillant

néhányat valamikori, igen kétes művészi értékű képei közül – regénybe illő fordulat. A kísértésnek nem tudván ellenállni, bekopog az ismeretlen ház ajtaján, s a ház asszonyát megkéri, hadd nézhesse meg közelebből a képeket. Az asszony beengedi, és kisvártatva bizalmasan megígja az illetőnek, hogy a fia festette ezeket a szép műveket, s amikor a nagybányai művészeti líceum tanára meglátta őket, a fiút azonnal pártfogásába vette, további munkák alkotására biztatta. A fiatal művész (aki korábban más tollal ékeskedett, s ki tudja, miféle merész hóbortosságtól vezérelve, a piacon vásárolt képeket sajátjaként mutatta be a tanárnak) oly sikeres opusokat produkált később, hogy jelenleg már a főiskolai felvételre készül, igen szép reményekkel. Mindezt hallván az illető ereiben megfagy a vér: megdöbbenve gondolja végig, hogy tíz évvel korábbi eltévelyedésével felelőtlenül beleszólt egy ember sorsába . . .

Másik történet. A boldog szocialista békeidőkben egy lázadó kamaszokból álló társaság május elsejére virradó éjszaka teleszórja Kolozsvár utcáit felforgató tartalmú röpcédulával, melynek tömör, sejtelmes szövege a következő: „Emberek, harcoljatok a vörös kutyák zsarnoksága ellen, akik elhurcolják apáitokat, fiaitokat, rombadöntve családi életeteket. A Vezetőség.” Miközben éjjeli egykor nagy buzgalommal végzik a terjesztést, egyszer csak megélnék a városi forgalom, katonai járművek pásztázzák az utcákat, a politikai rendőrség irányításával. A kamaszok, hogy a veszélyes árutól mielőbb szabaduljonak, a hátramaradt, kötegni röpcédulát egy kerítés mentén lerakják. Így az azonnali felelősségre vonást ugyan megúszzák, de néhány nap múlva mégis kiderül bűnösségük, elfogják és börtönbe zárják őket. Itt egyikük egy fiatal matematikatanárral kerül egy cellába. A tanár, mint hamarosan elmeséli, azért került börtönbe, mert május elsejére virradólag éjjelizenét adott néhány barátjával együtt, s hazafelé menet egy köteg röpcédulára bukkantak, melyet magukhoz vettek, hogy majd otthon átolvassák őket. Nemsokára azonban feltartóztatta őket a politikai rendőrség: azóta is azért verik őket, hogy bevallják, kivel, mivel és hol nyomtatták a zendülő röpcédulákat . . .

Két, regénybe illő epizód, két anekdotikus történet abból az interjúból, melyet Balla Zsófia készített Bodor Ádámmal. Az interjú eredetileg a rádió számára készült, kötetben ennek átirat változataként jelent meg. Noha formailag interjúkötetről, az alcím szerint a feltett kérdésekre adott „válaszok”-ról van szó, talán mégsem követünk el hibát, ha Bodor Ádám könyvét önéletrajznak tekintjük, pontosabban: *egy önéletrajz fejezeteinek*. A beszélgetés során Bodor Ádám többször mondja, hogy egy-egy történetét, életének egy-egy epizódját azért meséli el, mert jó felidézni őket, jólesik rájuk visszaemlékezni. Az emlékezés során viszont az ember legtöbbször értelmezi is a maga történetét: próbálja megérteni önmagát, az egykori önmagát is és a jelenlegit is. Bizonyos értelemben minden írásnak és minden olvasásnak a célja az öné-

telmezés, az önmegértés, vagyis – parafrázissal élve: – hogy *ki vagyok, mit kell tennem, mit szabad remélnem* . . . Az emlékezés művelete lényegében nem is különbözik olyan nagyon az írástól vagy az olvasástól: miközben az ember „újravolvassa” addigi életét, némileg át is „írja” az egyes fejezeteket. A tényeket újra felidézve emlékezetünkben, már egy adott nézőpontból vizsgáljuk és értékeljük őket, a megtörtént dolgokat szükségképpen összefüggésbe hozzuk egymással, összekötjük őket, azt is mondhatjuk, *narratívát teremtünk* mögüjük vagy köréjük. Az emlékezés folyamatában a valóság és a képzelet egyidejűleg működik, így végül már nem is tudjuk biztosan, a referencialitás és a fikcionalitás milyen arányban keveredik egymással; más szóval nem tudhatjuk, mi az, ami valóban (és éppen úgy) megtörtént, és mi az, amit az elbeszélői képzelet ad hozzá vagy vesz el a történekekből. Az emlékező a megélt történéseket mintegy „kiszíneve”, értelmezve, összefüggéseket teremtve adja elő. Nemcsak pusztá tényeket ír le, hanem igyekszik szépirodalmi igényességgel ábrázolni a valóságot és persze (emberi hiúság:) önmagát. Paul de Man az önéletrajzról írt tanulmányában „arcadásról” és „arcrongálásról” beszél: a visszaemlékezés-sel a szerző saját arcmását igyekszik megrajzolni, eközben azonban meg is rongálja a valódi arcképét, fikcionalizálja, bizonyos értelemben *elferdíti* a valóságot. (Tandori Dezső írja valahol, és vallomásszerű megjegyzése nagyon rímel a fentebbiekre: „Író vagyok – amit mondok, soha nem a valóság, hanem már maga is irodalom.”) Az emlékező a saját életére mint történetre tekint vissza, élettörténete narratív jelleget ölt, ennek során pedig az emlékező pozíciója a narrátori pozícióval válik azonossá – ezért lehet regény(es) az önéletrajz.

Bodor Ádám könyvét nyugodt lélekkel olvashatjuk tehát regényként is. A kérdező, Balla Zsófia meg is jegyzi egy alkalommal: „*Regényeidbe illő történet.*” A szóban forgó epizód, amelyre a kérdező megjegyzése vonatkozik, akár egy Dosztojevszkij-regényből is származhatna, érdemes felidézni. A börtönbéli „átnevelésről” mesél Bodor Ádám, erről a rendkívül agyafúrt módon kiesztelt pedagógiai megrendszabályozásról, melynek során maguk közül a kínvallatásokkal cinkossá nevelt rabok közül kerülnek ki a pribékek: mivel a hatalom nem elégedett meg azzal, hogy börtönbe zárta vélt vagy valós ellenfeleit, hanem egyszer s mindenkorra meg akart szabadulni tőlük, ezért ahhoz a módszerhez folyamodott, hogy a rabokat lelkileg megsemmisítve, megtörve addig vallatta és kínozta őket, míg azok teljesen átnevelődtek, családjukat, elveiket, hitüket megtagadva engedelmes szolgákká váltak. A módszer lényege, hogy az ekképpen áttértett rabokra bízta azután saját rabtársaiknak az átnevelését: ők kínozták tehát a további rabokat, akikből szintén pribékeket neveltek, akik ettől kezdve szintén részt vettek az átnevelés démoni módszerében – és így tovább. A dosztojevszkiji fordulat a történetben ezután következik: az így

átnevelt pribékek közül az egyik legkegyetlenebb a szabadulását követően, mintegy vezeklésképpen a szörnyű bűneiért és gatzetteiért, elvégezte az ortodox szemináriumot, és pappá szenteltette magát; rendíthetetlen bírálója lett a rendszernek, amiért újra börtönbe zárták, de ekkor már minden erejével az elesetteket szolgálta . . .

A könyv persze, lévén egy jelentős mai magyar író „vallomása”, nemcsak a regényes fordulatok miatt izgalmas olvasmány, hanem azok miatt az írói *műhelytitkok* miatt is, melyek közül néhányról félrelibben a fátyol: a jellegzetesen Bodor Ádám-i névadásról, például, vagyis hogy hogyan lett a *Sinistra körzet* egyik-másik szereplőjének a neve Andrej Bodor, Mustafa Mukkerman . . . Vagy a regények rejtélyes, elvont, imaginárius helyszíneit illetően: hol van Sinistra vagy Dobrin?

„Valamikor, zsenge ifjúkoromban a Gyalui-havasokban barangolva egy öreg turistával találkoztam, és miután csatlakoztam hozzá, megpihelve egy hegytetőn, közösen számba vettük a környező magaslatokat. Ennek végeztével elmutatott messzire, túl a Jára vizén egykődöktől homályos völgyre és azt mondta: az ott Dobrin. A Dobrinból nem látszott az ég világán semmi, de a név, hangzásánál fogva azonnal megragadt bennem, és ahogy telt-múlt az idő, megtelt valami sejtelmes, örökösen ködfátylak mögött rejtőzködő világ titokzatos elemeivel. Számomra évtizedeken át maga volt a sejtelem, az is maradt, mivel soha nem jutottam el oda. Dobrin neve, miután ennyi időn át bujkált, lappangott bennem, egyszer csak előbukkant és megtalálta a maga méltó helyét Sinistra fiktív földrajzi és történelmi környezetében. Jóval a könyv megjelenése után (. . .) egy alkalommal kinyitottam a térképet, és ujjammal ráböktem arra a tíz kilométer sugarú térségre, ami Sinistra geográfiai megfelelője lenne. Ujjbegyem közelében egyetlen szó virított: Dobrin. Egy jelentéktelen patakocska neve. A döbbenettől azóta sem ocsúdtam fel. Az ember addig-addig ügyeskedik, amíg kitalálja a színtiszta valóságot.” (186–187. l.)

Azért is érdekes kérdések ezek, mert Bodor Ádám bevallottan, sőt hangsúlyozottan óvakodik attól (ahogy ő mondja: „ösztönösen kerüli”), hogy valóságos elemeket illesszen műveibe: „mindig csak olyasmit írok meg – vallja –, amit magam ötlöttem ki”. Írói habitusának szinte a lényege, hogy soha nem foglalkozik magával, családtagjaival, ismerőseivel; előfordulhat, mondja, hogy egy-egy figura emlékeztet valamely valóságos személyre, de abban az esetben is legfeljebb arról van szó, hogy van egy minta a szerző előtt, „amelynek az elemeiből egy újat életre bír hívni, s amitől ha kell, el tud vonatkoztatni”. Úgy tűnik, ez a valóságos dolgoktól való tartózkodás valami neurotikus makacsságot takar; Balla Zsófia meg is kérdezi az író, hogy miért kerüli ennyire a szubjektivitást. Bodor Ádám válasza: „Valószínűleg azért, mert túlteng bennem, ez pedig összeférhetetlen a gondolkodásmódommal, esztétikai elvárása-

immal egyaránt.” Különös-e vajon, hogy a *Sinistra* körzet kulcsfontosságú szereplőjét Andrej Bodornak hívják (vagyis a magyar név idegen formában jelenik meg, ahogy pl. egy romániai anyakönyvi kivonatban szerepelne)? És mindössze „szakmai leleményesség” volna-e az, hogy ezzel az „ismeretlen”, „képzeletbeli” rokon többnyire én-elbeszélőként, tehát narrátori hangként szólal meg a regényben, néha viszont harmadik személybe küldi őt a mesélő (mintegy még inkább elidegenítve, még jobban önállósítva képzeletbeli lényét)? Akárhogy is legyenek ezek a dolgok, az mindenképpen figyelemre méltó, hogy Bodor Ádám élettörténeteit, kalandjait olvasva az az érzésünk támad, hogy a regényfigurák (vagy azok rokonai) elevenedtek meg a valós anekdotákban. Máskor meg éppen a kitalált alakok kelnek életre, mint az *Egy hely, ahol kosarakat fonnak* című novella esetében, amikor is a vidéki kosárfonók egy küldöttsége azzal keresi föl a szerkesztőséget, hogy az író úrtól egy kis kiigazítást szeretnének kérni, mert sok mindenben igaza van ugyan, de helyenként nem felel meg a valóságnak, amit ír . . . Meglehető, mindez csak annyit jelent, hogy író és műve, vagy kissé merészebben fogalmazva, *élet és irodalom* szervesen összetartozik, nem lehet elkülönöztetni őket egymástól.

De nem is kell talán; hisz egy irodalmi művet semmi estre se nem a valóságnak kell hitelesítenie. Bodor is arról beszél valamivel később (egyébként Kafka kapcsán), hogy számára egy műben a látomás a fontos: az tehát, amit a szerző megérezett arról, ami a nagy, tarka színpalack mögött van. Részben ennek a nevében hárítja el Bodor Ádám a dél-amerikai szerzőkkel való rokonítást, mondván, legfeljebb az emberi egzisztencia esendőségéről, reménytelenségéről, az eredendő kiszolgáltatottságról szerzett tapasztalataik egyeznek meg, melyek Kelet-Európában vagy Latin-Amerikában ugyanolyan hűsbavágó dilemmákkal szembesítik az embert; ennek köszönhető, hogy a képzeletükben megszülető látomás hasonló, mesés, illetve szürrealisztikus elemeket tartalmaz. Az állandó fenyegetettségben élő ember merészebben álmodozik, mivel ambivalens állapotának feloldozása „csak a képzeletben, látomások lebegésében” történhet meg . . .

Ezzel pedig élet és irodalom, képzelet és valóság, látomás és realitás összetartozásához érkeünk ismét.

DANYI Zoltán